

Jadran Ferluga

KOLONIZACIJSKA POLITIKA BIZANTINSKE OBLASTI
OD VII. DO XIII. STOLETJA

Bizantinske kolonizacijske politike do današnjih dni še niso v celoti proučili, pa tudi izčrpne monografije o njej še ni. Ta pomembna tema, kakor je pred leti zapisal veliki mojster bizantinskih študij Paul Lemerle, še ni tako proučena kot bi zaslužila. Kolikor je meni znano, so se z njo ukvarjali v enem ali več člankih Charanis, Vryonis, Stadtmüller, Oikonomides, Zasterova, Kennedy, Bartikijan, Angelov, Ferluga in drugi. Opomniti moram tudi, da je bila ena osrednjih tem na XV. mednarodnem kongresu bizantinskih študij v Atenah leta 1976 tema »Sestava in gibanje prebivalstva v bizantinskem svetu«, ampak le za obdobje od 1071—1261.

Kar se tiče virov, moramo upoštevati skoraj vse, pa čeprav prinašajo samo drobce, kronike in zgodovine, ki pa so enako pomembne kot življenjepisi, pečati, napisi, prednostni sezname, pa tudi arheološka in etnološka odkritja. Tu se bomo ukvarjali samo s srednjo bizantinsko dobo, ki zajema čas od VII. do XIII. stoletja in bomo pri tem opustili poznorimsko obdobje in obdobje po letu 1204.

To obdobje se začne s propadom starega reda. Zanj so značilne največje etnične in teritorialne spremembe, kar jih je bilo v vzhodnem delu rimskega imperija. V Mali Aziji so Perzijci zavzeli in izropali v prvih desetletjih VII. stoletja bizantinska ozemlja prav do Bospora. Kmalu je sledila arabska invazija, ki je trajala še dlje, saj so bile tedaj dokončno izgubljene vzhodne province Sirija, Palestina, Egipt in province severne Afrike. Na Balkanu so bile spremembe drugačne, so pa bile tudi te trajne. Tekom VII. stoletja so se Slovani več ali manj na gosto naselili v notranjosti polotoka, kmalu so jim sledili Srbi in Hrvati ter proti koncu stoletja Bolgari. Bizanc je še vedno vladal v Mali Aziji, ki je bila srce imperija, na Balkanu je obdržal večji ali manjši pas ob obali polotoka, v Italiji pa so mu ostali po langobardski okupaciji iz srede VI. stoletja eksarhat in južni predeli polotoka s Sicilijo.

Kar se tiče notranjih sprememb, se skoraj vsi strinjajo, da bi lahko temelje novega administrativnega in vojaškega reda postavili nekam v sredo VII. stoletja, ko je bila uvedena tematska organizacija. Tu se bomo ustavili samo pri nekatereh vidikih novega reda in podrobneje pri tistih, ki so v odnosu s politiko osrednje bizantinske vlade.

Tematsko organizacijo so uvedli postopoma, najprej v Mali Aziji, kjer je bila zunanja (arabska) nevarnost večja in kjer je vlada razpolagala z ogromnimi neobdelanimi kompleksi, na katere so lahko naselili vojake-kolone. Izraz »tema« izvirja iz vojaškega jezika in je na začetku pomenil večji vojaški odred, sčasoma pa je postal ime za okrožje, kjer je bil ta odred nastanjen in kjer so imeli vojaki svoja posestva. To je bila na družbenem in gospodarskem, pa tudi na administrativnem in vojaškem področju velika novost. Organizacija po temah je slo-nela na naselitvah vojakov, tako imenovanih »stratiotov«, ki jim je vlada do-delila terene, ki so jim rekli »stratiotika ktimata«; s proizvodi te zemlje so vzdrževali sebe in svoje družine. Skromna plača jim je olajševala oboroževanje, bili pa so skoraj popolnoma oproščeni davkov. Posestvo je bilo dedno, vendar je moral dedič prevzeti vojaške usluge; sin je torej nasledil očeta na zemlji in na bojnem polju. Na tem mestu ne bi govorili o prvih naselitvah v temah v Mali Aziji, v Opsikionu, Anatolikonu, Armeniakonu in v pomorski temi Karabisiancev in na Balkanu v Trakiji in Heladi. pač pa bi poudarili preseljevanje in naselitve

ljudstev ali pa delov ljudstev, barbarskih plemen, heretičnih skupin in drugih, ki so povezani s sestavo in organizacijo tem.

Po izgubi velikega dela Balkanskega polotoka je cesar Konstans II. leta 658 podvzel prvo vojaško ekspedicijo v okupirana področja, ki so jih zavzeli Slovani. Ekspedicija je bila usmerjena proti Sklavinijam, verjetno v Makedoniji in na področju Soluna, kjer je, kot je zapisal kronist Teofan, »zajel mnoge ujetnike in jih je (veliko) podjarmil«. Sledilo je množično preseljevanje Slovanov v Malo Azijo. Dejansko je od tedaj naprej zabeležena prisotnost Slovanov v službi imperija. Tako je leta 665 prešel na arabsko stran odred s 5000 slovanskimi vojaki, ki so jih Arabci naselili v neki vasi v Siriji. Približno ob istem času so paulikianske heretike preselili iz področja Ponta, iz dolin rek Iris in Lykus, v okolico Nikopolisa in Neokesaree v Mali Aziji. Justinijan II. je leta 689 vodil vojaško ekspedicijo proti Sklavinijam in proti Bolgariji, premagal ene in druge ter odprl Vio Egnatio, ki so jo bili Slovani prekinili, proti Solunu. Slovanske ujetnike so preselili v Malo Azijo, v temo Opsikion, in jih tam naselili kot stratiote. Teofan pravi, da so iz njih ustvarili »posebno« vojaško enoto s 30.000 ljudmi. Del le-teh je prešel na sovražnikovo stran, pa tudi Arabci so jih naselili in uporabili v svojih pohodih proti bizantinskemu ozemlju.

Približno ob tem času so bili Skiti, mogoče Slovani ali Bolgari ali kako drugo ljudstvo kolonizirani v dolini reke Strume, da bi ojačili obrambo Vie Egnatie med glavnim mestom in Solunom, vendar se zdi, da so bili ukrepi le začasni.

To niso bili edini kolonizacijski ukrepi bizantinske vlade. Proti sredini VII. stoletja so na pontsko področje preselili Alane s Kavkaza; Mardaite iz Libanona, odlične bojevnike, ki so bili trd oreh za Arabce, pa so leta 688 preselili v morska oporišča na Peleponezu, na otoku Kefaleniji, na področju Nikopolisa v Epiru, ravno tako pa tudi v pokrajino Atalijo na južni obali Male Azije. Justinijan II. (685—695) je ukazal, naj prebivalci Cipra odidejo na nova mesta v pokrajino Kizika, na južno obalo Marmorskega morja v temo Opsikion, ki je bila opustošena med arabskim obleganjem Carigrada (od 674 do 678) in kjer so zelo potrebovali dobre mornarje. Vendar pa Teofan trdi, da jih je med akcijo mnogo pomrlo in da so preživele čez nekaj časa vrnil v domovino na Ciper.

Kolonizacija stratiotov v temah je bil prav gotovo najvažnejši vidik regeneracijskega procesa bizantinske države in nasledniki Konstanta II. in Justinijana II. so temu procesu dali nov elan s tem, da so v temah naselili nove kolone. bodisi s področij, ki so bila pod bizantinsko oblastjo, bodisi s področij, ki so bila v tujini.

Armenci, ki so bežali pred Arabci, so že v drugi polovici VII. stoletja prešli na bizantinski teritorij, največkrat v organiziranih skupinah pod poveljstvom fevdalne gospode tzv. nakhararov z oboroženim spremstvom. Tako vemo, da je ena od skupin okoli leta 700 označila svoja bivališča ob pontski meji; v prvih desetletjih VIII. stoletja so Armence na silo premestili iz njihovih prvotnih bivališč na ozemlju Bizanta v Armenijo IV in v okolico Melitene; Konstantin V. je iz severne Sirije preselil veliko ujetnikov, verjetno monofizitskih heretikov, v Trakijo, leta 752 pa so bili ujetniki iz vzhodnih podjarmljenih pokrajin kolonizirani, in to ne samo v Trakiji, na bolgarski meji, ampak tudi ob vzhodnih mejah. Zanimivi so ukrepi, ki so jih podvzeli po veliki kugi leta 747: prebivalce iz Hellade, Grčije in egejskih otokov so nastanili v opustošeni Carigrad. Toda tudi begunci so morali biti sprejeti in nastanjeni v cesarstvu: okrog sredine VIII. stoletja so velike mase Slovanov, po Teofanu jih je bilo 208.000, pribežale iz Bolgarije, ko je tam zavladal kan Teletz, zastopnik protibizantinske politike. Bizantinska vlada jim je dodelila nova bivališča v Bitiniji, v dolini reke Artane v temi Opsikion. Tudi Leon IV. je nadaljeval z enako politiko: približno 150.000 heretikov jakobitov, ki so jih ujeli med vojaškimi pohodi v Siriji in Kilikiji, je

koloniziral v Trakiji. Kolonizacijske cone niso bile samo Mala Azija in Balkan. Preseljeni niso bili samo barbari in heretiki. Tudi Bizantinci, kot smo lahko videli v primeru Ciprčanov, in delno Armenci, so morali menjati bivališče. Proti koncu VIII. stoletja so 1000 vojakov iz teme Armeniakon, ki so bili obsojeni zaradi sodelovanja v nekem uporu, izselili na daljno Sicilijo in na druge otoke. Skoraj istodobno je pod vodstvom nakhararov prešla na bizantinski teritorij velika skupina Armencev, približno 12.000, z družinami, oboroženim spremstvom in konjeniki, toda armenski pisatelj Ghevond ne pove, kje so jim določili nova prebivališča.

Velike kolonizacijske ukrepe so izvedli na začetku IX. stoletja. Nikeforos I. je prisilil prebivalce vseh tem, da so prodali svoja posestva, in jih je preselil v Sklavinije, v poslovanjene predele polotoka, kjer so dobili novo zemljo z obvezo, da kot stratioti vršijo vojaško službo. Cesar Nikeforos I. je torej na veliki nogi nadaljeval s politiko svojih prednikov. Predvsem smo dobro informirani o Peleponezu. Slovani, ki so se uprli leta 805, so bili podjarmljeni in kot paroikoi -servi dodeljeni cerkvi sv. Andreja v Patrasu: cesar je tudi poklical nazaj prebivalce tega mesta, ki so bili proti koncu VI. stoletja pobegnili pred Slovani v Kalabrijo, in je dal na novo zgraditi mesto Lakedemon (Šparto) in v njem naseliti Kafire, Tračane, Armence in druge iz raznih pokrajin in mest. Rad bi opozoril še na en precej zanimiv primer: v prvih desetletjih IX. stoletja so Acigani, verjetno predniki Ciganov, morali, ker so jih imeli za heretike, zapustiti svoje domove v Frigiji in Likaoniji. Naselili so jih v evropskih provincah cesarstva. Tako imenovana kronika nadaljevatelja Teofana nudi nazorno sliko kolonizacijske politike bizantinske države v zadnjih dvestotih letih: med 819 in 823 je v Mali Aziji prišlo do upora, ki se je kaj kmalu sprevrgel v državljansko vojno. Na čelu upornikov se je znašel Tomaž Slovan, maloazijskega porekla, vendar z značilnim etničnim imenom. V uporih so sodelovali Arabci, Hindi, Egipčani, Asirci, Medijci, Abasgi, Zihi, Iberci, Kabiri, Slovani, Huni, Vandali, Geti, Lazi, Alani, Kaldejci. Armenci in mnogi drugi, ravno tako pa heretiki manihejci. Od 18 naštetih ljudstev je kar 13. znanih; vendar pa živopisna masa vojakov, ki je sledila uporniku Tomažu (ta se je celo proglasil za cesarja), jasno kaže, kako obširna je bila kolonizacija v osrčju cesarstva na področjih prvih štirih maloazijskih tem.

Proti sredini IX. stoletja je bizantinski imperij premagal ikonoklastično krizo, na vzhodni meji je prešel iz defenzive v ofenzivo in kmalu postal bolj aktiven tako na balkanskem kot na apeninskem polotoku. Basileios I. je z velikimi silami napadel pavlikijanske heretike, jih 872 dokončno premagal, podrl njihovo utrdbo Tefriko in celo vrsto oporišč in trdnjav ter jih preselil na razne konce cesarstva, predvsem pa na Balkan in v Južno Italijo. En del pa jih je le ostal na Vzhodu in ti so bili za vlade cesarja Joanesa I. Tzimiska (969—976) kolonizirani v okolici Filipopolisa (Plovdiva) v današnji Bolgariji. General Nikeforos Fokas, ki slovi po tem, da je zopet osvojil Južno Italijo, je leta 885 naselil pavlikijance v Kalabriji, da bi okrepil bizantinsko oblast na ravnomar novo zasedenih področjih.

Z zmago nad pavlikijanci so bila cesarstvu priključena nova armenska ozemlja, toda veliko bolj pomembno je, da so armenske centralne pokrajine začele mejiti na cesarstvo in tako si lahko pojasnimo povečano armensko imigracijo v Bizancu. Malo vemo o njenem poteku, toda končni rezultat je očiten. Za ilustracijo navajamo nekaj dogodkov: Proti koncu IX. stoletja je Manuel, gospodar Tekisa, odstopil cesarstvu svojo kneževino in z družino in spremstvom odšel v Konstantinopol, medtem ko sta dva njegovih štirih sinov dobila v okolici Trapezunta velika zemljiška posestva in bogate darove. V prvi polovici X. stoletja se je armenska imigracija še povečala. Prihajali so pod vodstvom svojih vladarjev, med katerimi je najbolj znan Mleh, Melias iz bizantinskih virov. Po

raznovrstnih dogodivščinah je Melias obnovil utrdbo Likandos, zgradil novo, Tzamandos, obe na vzhodu Kesaree. Tu so ustanovili temo Likandos. Njen prvi strateg je bil Melias. Ko je leta 934 umrl, je bila tema polna Armencev, kot trdi Konstantin Porfirogenet. Pod energičnim cesarjem Romanom Lakapenom (920—944), ki je bil tudi armenskega porekla, se je bizantinska ofenziva na vzhodu nadaljevala še z večjo energijo, predvsem po koncu bolgarske vojne 927. Leta 934 so Bizantinci zasedli Meliteno in čez deset let Martiropolis, Amido, Daro, Nisibis in Edesso v vzhodni Mezopotamiji. Tarsos je padel 965, Antiohija 969. Razen tega je bilo veliko teritorijev odstopljenih bizantinskemu cesarstvu: Taron, pokrajino na zahodu Vanskega jezera, so odstopili 966 bratje Bagratidi, ki so dobili zemljiške posesti v cesarstvu. Z bizantinskim napredovanjem na vzhod se je povečala armenska emigracija proti zahodu. Armenski zgodovinopisec Štefan Asoghik, sodobnik dogodkov, piše, da se je armensko ljudstvo širilo po zahodnih pokrajinah, zaradi česar je katolik, poglavar armenske cerkve, proti koncu X. stoletja posvetil škofe v Siriji in Kilikiji. V tem obdobju so bili Armeni naseljeni tudi v drugih krajih: v Meliteni in osvobojenih mestih Kilikije, v Kapadokiji in okolici Kesaree in Nazianza ter na Kreti, kjer se je, po Leonu Diakonu, »cel otok navadil na mirno življenje«.

Zaradi ofenzivne politike na vzhodnih mejah so tudi druga ljudstva prešla v cesarstvo: tako se je 941 zateklo na bizantinski teritorij (arabsko) pleme Baru H'abit. Bilo jih je približno 12.000 konjenikov z družinami, sužnji in čredami, njim pa so se pridružili sosedje iz iste pokrajine. V Bizancu so se dali krstiti in so dobili velika zemljišča, živino, obleke in celo dragulje.

Cesar Basileios II. (967—1025) je na dveh frontah vodil energično politiko, ki jo je podedoval po svojih predhodnikih in ki je bila značilna tudi za večino naslednikov. Proti koncu X. in v prvi polovici XI. stoletja so bili skoraj vsi armenski kraji vključeni v bizantinsko cesarstvo. Velikokrat je šlo za priključitev velikih predelov, v zameno pa je bizantinski cesar podeljeval zemljo, funkcije in naslove.

Leta 1000 so priključili pokrajino Taik, med Erzerumom in Vanskim jezerom, in ustanovili temo Iberijo; plemstvo je bilo preseljeno v Bizanc, — 1022 je Senacherim, gospod Vaspurkana, odstopil svojo deželo med Vanskim jezerom, reko Araksos in gorsko verigo, ki danes loči Turčijo od Irana, v zameno pa je postal strateg Kapadokije; v last je dobil mesta Sebasteijo, Larisso in Abaro ter velike zemljiške posesti, njegovo področje pa je bilo organizirano v katepanat). — 1045 je bil Gagik II., kralj Velike Armenije, prisiljen abdicirati in odstopiti svojo deželo bizantinskemu cesarju. Tudi on je dobil nazive, zemljiške posesti v Kapadokiji, v Harsianononu in Likandosu ter celò palačo v Carigradu. S kralji je na bizantinsko ozemlje prišlo veliko plemičev. Lepo so bili sprejeti in dobili so nazive, funkcije in zemljo. Znani so tudi posamezni primeri: Gregor Pahlavuni je odstopil utrdbo Bdžni severno od Erevana, v zameno pa je dobil nekaj vasi in mest v Mezopotamiji.

Tudi tokrat je priključevanju armenskega teritorija, predvsem Vaspurkana, sledilo masovno emigriranje na zahod, predvsem v Bizanc, vendar je bilo tudi veliko preseljevanja v arabske dežele. Kako močna je bila številčno emigracija, je reči težko; bila pa je velika, ker so naselitve v severni Siriji, v Kapadokiji in Kilikiji, kasneje okrepljene z begunci pred Turki Seldžuki, bile temelji za armenske vladavine na koncu XI. in XII. stoletja, kot tudi pozneje za kraljestvo Male Armenije (12—14 stoletje).

Na Balkanu se je Basileios II. več kot 40 let, od 976 do 1018/19, neprekinjeno boril proti Samuelovemu cesarstvu. Že med vojno so pogosto sprejeli ukrepe glede preseljevanja negotovega prebivalstva iz enega predela v drugega. Tu samo nekoliko primerov: — prebivalci velike utrdbe Servije so morali zapustiti svoje mesto, toda vir ne pove, kje so jim določili novo prebivališče; — v dveh

etapah je bilo preseljeno uporno prebivalstvo iz Vodena, danes Edesse, na Via Egnatiji, v pokrajino Boleron; — plemiči in vojaki iz Moglena so bili poslani v daljni Vaspurkan; — toda tudi Armence so verjetno tedaj kolonizirali na Balkanu in njihovo prisotnost izpričujejo vasi v gorovju Rila, na področju Strumice, Bitola, Moglena in doline reke Pčinje.

Ko so na koncu vojne osvobodili ujetnike, jim je Basileios II. ponudil, da bi ostali v Makedoniji kot koloni. Zanimivo je, da so bili to Bizantinci in Armenci, ki jih je bil ujel Samuel, nato pa osvobodil in naselil v raznih predelih svoje države. Veliko nerešenih vprašanj je še glede usode slovanskega plemstva iz Samuelovega cesarstva po dokončni zmagi Bizantincev. Gotovo so enemu delu sodili in ga zaprli; zdi pa se, da jih je kar precej ostalo v deželi, z majhnimi funkcijami, kot Dobromir, Krakra, Demetrij Polemarh in drugi arhonti, medtem ko so visoko plemstvo preselili v notranjost ali pa v pokrajine daleč od Balkana. Tu je nekaj primerov: Roman, sin bolgarskega cesarja Petra, je bil imenovan za stratega Abidos; — Prusijan, sin poslednjega makedonskega cesarja, je postal poveljnik bukelarjev; — Bogdan, Glavas, Aron, Alusijan, člani družine Hrisilijev, Manuel Ivac, Nestong in drugi, ki so pod Samuelom imeli visoke poveljniške položaje, so morali oditi v Malo Azijo, kjer so dobili pomembne položaje v vojski in administraciji, ne moremo pa z gotovostjo trditi, da so vsi dobili velike zemljiške posesti, čeprav bi na podlagi nekaterih trditev iz virov kar verjel v to (na primer v slučaju Alusijana).

Po drugi strani pa je Basileios II., ki je imel sploh slabe izkušnje s plemstvom, uporabil proti maloazijskemu plemstvu podobne ukrepe kot proti makedonskemu. Med visokimi uradniki in velikaši, pa tudi med družinami iz vzhodnih provinc cesarstva, ki so bile preseljene na Balkan, naj za primer navedem naslednje: Torniki, veja družine Taronitov, so živeli v Bizancu od X. stoletja; tistemu, ki je leta 1047 stanoval v Adrianopolisu, so rekli »ponos Makedonije«; — družina Botanijatov, po poreklu iz teme Anatolikona, je dala na začetku XI. stoletja duksa solunske teme; — člani družine Teodorakanov so živeli proti koncu X. stoletja v Adrianopolisu; eden je bil guverner Filipopolisa, drugi pa teme Samos; — Tzatzkios, gruzinskega porekla, je leta 1016 poveljeval v Dorostolu na spodnji Donavi; — Evstatios Dafnomeles, ki se je sam imenoval Romejec, torej Bizantinec, iz Male Azije, je bil guverner Dračke teme v prvem desetletju XI. stoletja.

Nekatere družine vzhodnjaškega porekla so imele velike zemljiške posesti v Evropi: tako npr. Kekavmeni v Tesaliji in Pakurjani v Makedoniji (ustanovitelj samostana Bačkov 1083 v današnji Bolgariji).

Komaj desetletje po zmagi nad Samuelovim cesarstvom so Bizanc pretresli barbarski vpadi na Balkan, ki so trajali skoraj eno stoletje. Pečenegi so leta 1027 prekorčili mejo na Donavi in napadli imperij. Bizantinske sile so bile šibke in nemočne, da bi se uprle barbarom. Stara organizacija stratiotov v temah je bila skoraj v popolnem razsulu in nova vojska, sestavljena večinoma iz najemnikov, je bila odvisna od slabih financ centralne vlade. Dobrih dvajset let so Pečenegi napadali bizantinsko ozemlje in guvernerji napadenih provinc, predvsem Paradunavona, so se poslužili že stoletnih diplomatskih sredstev kot npr. podkupovanja vodij ali pa sejanja sporov med njimi. Tako so enemu delu dovolili, da se naseli na jugu Donave, v današnji Bolgariji, kjer so dobili tri trdnjave, velika zemljišča z nalogo braniti meje cesarstva. Njihov vodja je postal »filos ke simmachos«, »prijatelj in zaveznik«, Bizanca, še prej pa je bil skupaj s svojimi podaniki krščen. Po letu 1048 so Pečenegi, ki so ostali onstran Donave (okoli 100.000), zavzeli Bolgarijo; samo epidemija je rešila cesarstvo, ne pred kratkim kolonizirani Pečenegi. Večina napadalcev, ki so preživeli bolezni, je bila pobitih, toda ujetnikom so prizanesli in jih naselili v okolici Serdike, Niša in Ovčega Polja, potem ko so jih razorožili in krstili. Kljub temu Bizancu ni uspelo, da bi jih

učinkovito nadzoroval, kajti postal je prešibek in šele po dolgih peripetijah je cesar Aleksij I. rešil pečeneški problem, ko jih je leta 1091 ob vznožju gore Libun-ion uničujoče porazil s pomočjo Kumanov, drugega barbarskega ljudstva. Od-slej so Pečenegi kot ljudstvo prenehali obstajati. Nekaj jih je prečkalo Donavo, druge so kolonizirali v pokrajini Moglen — Vardar. Na Kumane se je obrnil po pomoč lažni Roman Diogen, da bi prevzel oblast, oni pa so zasedli in izropali balkanski polotok, toda leta 1094 so bili poraženi in delno kolonizirani v Make-doniji.

Za Pečenegi so na Balkan leta 1064 vdrli Uzi, ki so s svojimi pohodi prodrli prav v osrčje Grčije. Toda tudi oni so postali žrtve epidemij, in so se morali vdati, preganjani od bizantinskih čet. Delno so bili pobiti, nekaj preživelih pa so naselili na državni zemlji v Makedoniji, jih spreobrnil v krščansko vero in postali so »simmahi ke ipiki«, »zavezniki in podložniki« bizantinskega cesarja.

Vendar se kolonizacijski ukrepi pri Pečenegih in Uzih razlikujejo od ukrepov iz VII., VIII. in IX. stoletja: bizantinska oblast ni bila pobudnica; koloniza-cija se je izvršila pod pritiskom zunanjih dogodkov; niso dodelili stratiotskih terenov, ampak so naselili skupine kot »zaveznike in prijatelje« cesarstva; v ne-katerih slučajih so naseljene kolone razorožili, vedno pa pokristjanili; nekatere grupe niso bile preseljene, ampak naseljene tam, kjer so tedaj bile; ukrepi niso spadali v celoten dolgoročni vojaški, administrativni ali gospodarski sistem, ampak so bili začasni in kratkoročni.

Veliko hujše posledice je imelo za Bizanc prodiranje Turkov Seldžukov na vzhodu. Prvim napadom na pokrajino Vaspurkan na začetku XI. stoletja je okrog sredine stoletja sledila okupacija Armenije. Prestolnica Ani je padla leta 1065, sledila je invazija Male Azije in zasedba Kesaree 1067. Višek je bila bizan-tinska katastrofa pri Manzikertu, 19. avgusta 1071, ki je odprla zapornice za turški vpad v Malo Azijo prav do Egejskega morja. Upoštevatı moramo tudi splošno stanje v Bizancu: istega leta 1071 je bila, ko je Bari padel v normanske roke, bizantinska Italija dokončno izgubljena in bizantinska oblast na Balkanu po invazijah barbarov in notranjih uporih skoraj popolnoma paralizirana.

Situacija v Mali Aziji je bila brezupna. Čeprav so se mnoga mesta in trd-njave lahko branile, je bilo podeželje izpostavljeno ropanju in odprto za kolo-nizacijo turških nomadov. Le-ti so proti koncu XI. in na začetku XII. stoletja preplavili skoraj celo Malo Azijo. V prvi fazi turškega prodiranja je krščansko prebivalstvo množično zapuščalo notranjost Male Azije in se umikalo na egejsko obalo in na otoke, pa tudi v Trakijo, v gorovje Taurus in Kilikijo.

Proti koncu XI. stoletja se je začela druga faza, za katero so značilne bizan-tinske zmage nad Turki in ponovna, čeprav le delna osvojitve izgubljenih oze-melj, tudi s pomočjo križarjev. Ta faza je bila z obeh strani, z bizantinske in seldžuške bolj pod nadzorstvom, bolj pripravljena in sistematično izvedena.

Aleksiju I. (1081—1118) je uspelo, da je zopet pregnal Turke iz zahodnih pokrajin Male Azije na anadolsko planoto. Torej je moral na novo zgraditi ve-liko mest, jih naseliti in najti kolone za zopet pridobljeno zemljo. Ni se poslužil samo ubežnikov, ampak je pritegnil tudi Grke izpod seldžuške oblasti, zlasti iz okolice Filomeliona, Burtzesa in Ikoniona. Njegova hči Ana opisuje v Aleksijadi veliko očetovih dejanj pri ponovnem osvajanju in ponovni kolonizaciji pridob-ljenih področij. Leta 1098 je cesar Aleksios I. prišel do mesta Filomeliona v Fri-giji, ker pa je bila turška obramba preveč močna, se je moral začeti umikati. Pridružila se mu je množica Grkov, ki so prav tako bežali pred Turki. Leta 1116 je cesar ponovil pohod v področje Filomeliona in Ikoniona in tudi tokrat se mu je pri umiku pridružilo veliko število beguncev. Ana zelo zanimivo opisuje te dogodke. Ko sliši bralec besede »formacija«, »vrste«, »ujetniki« in »vojni plen«, pravi, si predstavlja, da pomenijo isto kot pri vsakem zgodovinarju in pesniku. Toda pri Aleksiju je bila formacija nekaj, cesar ni bilo še nikoli, cesar ni še

nihče videl, cesar ni opisal še noben zgodovinar. Na poti v Ikonion je korakal Aleksios disciplinirano, vojaki so držali korak z zvokom piščali, tako da bi opazovalec dejal, da je cela armada stala, čeprav se je gibala. Strnjene vrste ščitov in korakajočih mož so dajale občutek nepremičnih gorá. Če je spremenila smer, se je vsa gmota gibala kakor ogromna žival, ki jo je navdihovala in vodila ena sama volja. Cesar je dosegel Filomelion, pot nazaj pa je bila počasna, z ujetniki, ženami in otroci in vsem plenom v sredi kolone. Veliko žená je bilo nosečih in veliko mož bolnih. Po cesarjevem povelju je trobenta naznanila, da je prišel čas poroda in vse se je ustavilo, poroča Ana Komnena. Ko je zvedel, da se je otrok rodil, je z drugim, nenavadnim glasom trobente dal povelje za premik. Če je bil kdo na tem, da umre, se je zgodilo isto. Cesar je obiskal umirajočega, poklicali so duhovnike, da so zapeli primerne molitve in podelili poslednje zakramente. Ko so bili vsi običajni obredi opravljeni in ko je bil umrlí položen v grob in pokopan, se je šele smela kolona premakniti. Ob času obeda so povabili vse od bolezní ali starosti izmučene moške in ženske k cesarjevi mizi. Prednje so postavili večino njegovih obrokov in sam je spodbujal spremstvo, naj ga posnema. To je bila prava božanska pojedina in nobene piščali ali bobni, sploh nobena glasba ni motila jedočih. Tako je Aleksios sam skrbel za udeležence pohoda, pravi Ana Komnena.

Trideset let pozneje (1146) je cesar Manuel spet obiskal okolico Filomeliona, z ognjem uničil mesto ter preselil prebivalstvo v Bitinijo. Bizanc pa ni imel potrebnih sil za obrambo teh pokrajin, z izselitvijo prebivalstva je pospeševal propad bizantinske oblasti in izginjevanje grškega elementa iz Male Azije. Turški nomadi so uničevali kmetijstvo, ker so uvajali nomadsko živinorejo in s tem spreminjali gospodarsko, družbeno in etnično strukturo, z njo pa tudi kulturni značaj večine Male Azije. Joanes Kinam odlično opisuje te spremembe: Dorylaion, pravi, je bilo svoje čase večje od vseh drugih mest v Aziji (Mali Aziji) in zelo pomembno. Svež veter piha tod. Okrog so ravna polja presenetljive lepote, prst masna in rodovitna, tako da jo pokriva gosta trava in dobro žito. Lepa reka z odlično vodo teče po pokrajini, v vodi pa toliko rib, da jih za ribiče nikoli ne bo manjkalo. Tu je dal nekdanji kaesar Melissenos zgraditi razkošna poslopja in naselja s številnim prebivalstvom. Tu so bile naravne terme, stebrišča, kopališča in vse, kar dela človeku veselje. Perzijci (Turki) pa so med uspešnimi napadi razrušili mesto, niti sledu stare večine mesta ni ostalo. Perzijci (Turki) so po svoji navadi naselili okrog 2000 nomadov. Te nomade je prisilil cesar k umiku. Ne daleč od mesta je uredil palisade in se pripravljaj za gradnjo mestnega obzidja. Tako Kinam. Tudi Niketas Honiates je podčrtaval nomadski značaj turškega področja v okolici Dorylaiona: Perzijci (Turki) da so ogorčeni, ker morajo iz dorylaionske ravnine in ker bo tod zgrajeno mesto in bo prišla romejska posadka. Tam so se namreč poleti pasle njihove črede ovac in govedi po sočnih travnikih. Ista slika se povsod ponavlja, celo na bizantinskem ozemlju. Nekajkrat, poroča Honiates, je cesar odbil Turke, ki so v ogromnem številu preplavili bizantinsko ozemlje, napadel je celo njihova bivališča v Frigiji, ampak čim se je umaknil, so Turki »zopet začeli pleniti na običajen način«. Bizantinski cesar Manuel ni »mirno gledal na to početje«, ampak je ukazal svojim generalom »naj napadajo ona turška plemena, ki ob iskanju prikladnih pašnikov s svojimi čredami strnjeno prekoračijo bizantinsko mejo«. Bizantinski cesar je ukrenil potrebno, da bi preprečil beg poljedelskega prebivalstva. V tem pogledu je poučen razvoj področja okoli Hliare, Pergamona in Adramitiona na severo-zahodu Male Azije, področja, ki se je nahajalo globoko na bizantinskem ozemlju in ki je, odkar so ga nomadi večkrat napadli (koncem XI. stoletja), ležalo neobdelano in pusto. Ker so ga Turki stalno plenili in so se kmetje umaknili v mesta, je cesar sklenil podvzeti za obrambo tega področja ukrepe, ki jih Honiates šteje med »slavna« dela. »Azijska mesta Chliara, Pergamon in Atramytion so močno trpela

pod Perziji (Turki). Okrog njih so bile namreč prej le raztresene vasi in dežela je bila zato izpostavljena plenjenju sovražnikov. Cesar je skoncentriral naselja, jih utrdil z obzidjem in postavil v varstvo bližnje ravnine močne utrdbe« (med 1165 in 1170). Tako se je dvignilo število prebivalcev, narasla je blaginja, zvečala se je rodovitnost tal, njive so dajale večji donos. Kdor pozna te kraje od prej, pravi Honiates, kdor ve, kako divja je bila zemlja, kako divji so bili ljudje, pa pride zdaj mimo, mora z dvignjenimi rokami prositi Boga, naj temu cesarju za večno dodeli zeleneč prostor v raj.

V drugi fazi naselitvene politike bizantinske vlade, ki se je začela, kot je rečeno, proti koncu XI. stoletja, je bilo tudi naseljevanje ali preseljevanje prebivalstva, ki spominja na ukrepe preteklih obdobj. Cesar Joanes II. Komnen je leta 1123 preselil srbske ujetnike na vzhod, v nikomedijsko eparhijo, in jim dal na razpolago ogromna zemljišča. Leta 1122 so preostali Pečenegi poslednjič napadli Bizanc. Bili so poraženi, delno pobiti, delno kolonizirani v vasi balkanskih planin, nekateri so postali najemniki, največ pa jih je bilo prodanih za sužnje.

Konec XII. stoletja pod dinastijo Angelov ni bilo problemov kolonizacije — prevladale so druge skrbi, tiste, ki so pripeljale do katastrofe leta 1204, do prvega pada bizantinskega cesarstva.

Zaključki

Zaključujem s sintezo, za katero menim, da je koristna, čeprav parcialna, saj gre za relativno kompleksno temo. Vsi tisti, ki so se ukvarjali z njo, so svojo pozornost seveda posvetili osnovnim principom, vzrokom in posledicam kolonizacijske politike bizantinske oblasti. Sam se še ne čutim sposobnega, da bi o tem izrazil dokončno mnenje. Sicer pa to zaenkrat ni važno. Tu bomo povzeli glavne poteze kolonizacijske politike bizantinske vlade.

Predvsem lahko ugotovimo, da je v obravnavani dobi bizantinska oblast stalno vodila kolonizacijsko politiko, ki pa se je od dobe do dobe spreminjala, tako v svojih značilnostih kot po intenzivnosti. Zelo malo vemo o ukrepih namestnikov v temah oziroma v provincah; znani so predvsem cesarski (centralne vlade) ukrepi, kar ni nič nepričakovanega, če pomislimo, kako močno centralizirana je bila bizantinska država. O tem, da so imeli prevladujočo vlogo vojaški nagibi, se vsi strinjajo. Vendar pa teh ne moremo jasno ločiti od drugih razlogov, saj niso bili edini in njihov učinek je bil vedno odvisen od mnogih drugih elementov in vidikov. Sicer pa je zelo težko, če ne celo nemogoče, povsem natančno določiti, kaj so pravzaprav vojaški nagibi. Moramo se tudi vprašati, če niso tudi gospodarski ali versko-kulturni ukrepi posredno, pogosto pa celo neposredno krepili obrambnega duha čet in s tem prispevali k uspehu tudi na vojaškem področju? Iz praktičnih razlogov moramo ločeno predstaviti različne vidike, ne da bi pri tem pozabili recipročne vplive in vlogo raznih sil v njihovi celoti.

Viri poudarjajo predvsem vojaške nagibe. Dovoljenje za naselitev na bizantinskem ozemlju v IV., V. (teh tokrat nismo obravnavali) in XI. stoletju, dane barbarskim prebivalcem, je temeljilo na stališču, da se morajo ta ljudstva boriti za rimsko oziroma bizantinsko državo (Goti, Pečenegi). Naselitve stratiotov v temah so bili osnova nove vojske, ki je bila dobra štiri stoletja eden stebrov bizantinske države; s preselitvijo ljudstev, skupin ali nemirnih vojaških enot je oblast upala, da bo po eni strani pomirila pokrajine, od koder so izvirali, po drugi strani pa, da bo pridružila naseljenim četam v novih provincah nove sile (tako so Armence preselili iz armenskih pokrajin v Anatolijo ali Trakijo, Slovane pa z Balkana v Bitinijo).

Bizantinska oblast je preseljevala heretike v boju za čistost pravoslavne vere, ki je bila pogoj za edinstvo imperialne ideologije, na kateri je slonelo poli-

tično edinstvo države. Najbolj interesanten primer so na koncu neuspeli ukrepi proti pavlikiancem. Naseljeni na meji z Bolgarijo so pavlikianci, skupaj s pripadniki drugih prav tako tu naseljenih dualističnih sekt, postali učitelji dualističnih heretikov bogomilov na Balkanu. V te ukrepe spada tudi pokristjanjevanje številnih barbarskih ljudstev in plemen, ki pa ni imelo samo za cilj jačati nadzorstvo nad njimi, ampak jih tudi pridobiti na versko-kulturni ravni in jih politično vključiti v bizantinski svet in cesarstvo.

Naseljevanje in preseljevanje je moralo dati rezultate tudi na kulturnem in političnem področju. Bizantinska oblast si je obetala, da bodo v novo zavzetih provincah koloni iz starih provinc cesarstva olajšali in pospešili kulturno in jezikovno zbliževanje, torej prispevali k »bizantinizaciji« (v Makedoniji ali v Armeniji) ali pa k »ponovni bizantinizaciji« (v mnogih balkanskih pokrajinah, zlasti v Grčiji). Jasno mora biti, da je etnični problem bil nasploh minimalen ali da je obstojal v neki preprosti obliki le za nekatera ljudstva in da zanj ne moremo uporabljati modernih norm. Pripadnost drugim etničnim skupinam ni imela velike teže; za Bizantince je bila pglavitna pripadnost pravoslavni veri, nekakšna skupna kulturna osnova, uradni jezik, to se pravi grščina, zaradi katere so bili vsi ali pa so se vsi počutili Bizantince ali bolje Romejce. Pomislite na Armence, na Dalmatince ali na Benečane. Ti so 810 sporočili Pipinu: »Hočemo biti podaniki (duloi) cesarja Romejcev in ne tvoji« (Konstantin Porfirogenet). Razmere so bile drugačne pri enem delu Armencev, ker so imeli neko državno tradicijo in ker so se razlikovali v tolmačenju nekaterih verskih dogem. Od ljudstva do ljudstva in od plemena do plemena je bil razvoj drugačen, pa bi morali pravzaprav vsakega posebej preučiti.

Gospodarski pogoji so prav gotovo močno vplivali na odločitve bizantinske oblasti. Sistem, ki je slonel na instituciji stratiotov, je ustvaril vojsko, ki ni bila več odvisna od denarja centralne oblasti; to se je zgodilo tudi z mnogimi ljudstvi, barbarskimi plemeni ali skupinami, ki so bile naseljene v raznih bizantinskih provincah in ki niso bile plačane v denarju, ampak so dobile za preživljanje cele pokrajine ali parcele zemlje. Na stratiotski lastnini se je razen tega povečal pridelek in z njim splošni razcvet dežele. Poleg stratiotskih posestev so se razvila tudi drobna posestva, ki jih je pogosto obdeloval drugorojenec ali tretjerojenec stratiota, in vlada je večkrat odkrito priznala, da so bila preseljevanja izvedena zato, da bi v neko pokrajino naselili delavne kmete in spretnne mornarje ali pa sploh delovno silo — tako na primer na Cipru in v Kiziku.

Politično-družbeni vidiki so bili vedno in povsod zelo važni. S preseljevanjem se je spreminjala gospodarska, delno etnična, pogosto verska, pa tudi socialna struktura obeh področij, tistega, iz katerega so izvirali koloni, in tistega, kjer so bile njihove nove naselbine. Ne bi mogel trditi, da spremembe v pokrajini, od koder so prišli koloni, lahko označimo kot »destrukturalizacijo« v tem smislu, da je bila za pokrajino značilna struktura uničena ali pa korenito spremenjena, vendar pomislite na primer na novo družbeno situacijo Slovanov, ki so ostali na Balkanu po velikih selitvah v VII. in VIII. stoletju vsaj v najbolj prizadetih pokrajinah. Kar se tiče družbene politike, se mi zdi, da je bizantinska oblast skoraj vedno z zelo očitnimi nameni preseljevala pripadnike najvišjih družbenih slojev, mogočnike, »dinate« bizantinskih virov, velike fevdalne gospode iz njihovih domačih pokrajin v notranjost cesarstva ali v daljne mejne province. Tu opozarjam na politiko Basileiosa II. do mogočnikov Samuelovega cesarstva, ki jih je poslal celo na Kavkaz, medtem ko so guvernerji novih balkanskih provinc prihajali iz Male Azije. Bizantinska oblast jih ni gospodarsko uničila in jih ni družbeno degradirala, ampak jim je dodeljevala visoke položaje v vojski ali upravi provinc, pa tudi latifundije, pogosto pa jim je vzela njihovo bazo, oddaljila jih je od njihovega ljudstva in tako je le-to ostalo brez plemstva. Upoštevati pa moramo, da so se posledice take politike pokazale šele pozneje,

mnogo pozneje, včasih šele v moderni dobi. Tu opozarjam samo na en primer: zaradi preselitve vladarja in številnih fevdalcev Vaspurkana v Kapadokijo je ostala pokrajina brez družbene in kulturne elite, brez političnega in vojnega vodstva, pa je tako skoraj brez odpora padla v roke Turkov Seldžukov. Na drugi strani pa ni emigracija iz Vaspurkana Kapadokije spremenila v armensko pokrajino.

Opozorimo še na kratko na določene vidike, ki jih ne smemo podcenjevati. Bizantinska oblast je bila prisiljena sprejeti ljudstva in skupine prebivalcev, ki so bežale pred sovražniki, skupine, ki so bile prisiljene zapustiti svoje domove in se je pri tem pogosto zatekala h kolonizacijski politiki. Tako je bilo pri Slovanih, ki so zbežali iz Bolgarije v VIII. stoletju, Armencih, ki so se umaknili pred Arabci, in še pri Bizantincih, ki so bili po bitki pri Manzikertu leta 1071 od Turkov Seldžukov pregnani iz svojih maloazijskih domov.

Zelo malo smo govorili o mestih, toda to je poseben problem; bizantinsko mesto pa dosedaj v modernem zgodovinskepisju ni bilo dovolj obravnavano.

Sploh se nismo dotaknili težke usode, ki je pogosto zadela cela plemena, skupine ljudi in njihove družine ali posameznike. Čeprav so viri v tem pogledu zelo skopi, niso bile bizantinske oblasti preveč obzirne, kakor pričata tako izselitev Ciprčanov v Kizik kot Teofanov opis preseljevalnih ukrepov cesarja Nikefora I. Da ljudstvu ni bilo nikoli lahko, potrjuje opis Ane Komnene o umiku bizantinske vojske in beguncev leta 1116 s področja Filomeliona.

S kronološkega vidika lahko ugotovimo, da se je kolonizacijska politika v različnih dobah precej neenakomerno razvijala, čeprav ji ni manjkalo določene kontinuitete, vsaj do začetka XIII. stoletja. Za pozno rimsko dobo je značilno naseljevanje ljudstev, recimo Gotov, kar pa je bila samo posledica težkega notranjega položaja. Z Justinijanom I., torej v VI. stoletju, so kolonizacijske ukrepe spremenili: ljudstva, plemena, majhne in velike skupine so naseljevali na raznih koncih cesarstva in ta proces je neprekinjeno trajal do XI. stoletja. Ukrepe, glede kolonizacije in naseljevanja, ki jih je uvedel Justinijan I. in njegovi najbližji nasledniki, so sistematično uvajali od VII. stoletja dalje. Armenci so bili množično ali pa kot posamezne skupine bolj za to, da se preselijo, in ni dobe, v kateri ne bi govorili o njih, češ da so zapustili svoja bivališča in se preselili v cesarstvo ali celo drugam. V VII. in VIII. stoletju, pa tudi delno v IX. stoletju, so bili Slovani množica kolonov. Medtem ko so Armence razkropili na vse konce cesarstva, največ pa v Trakijo, Anadolijo in Kilikijo, so balkanske Slované naselili skoraj izključno v osrčje Male Azije. Če izvajamo splošne kolonizacijske ukrepe, ki so jih izvajali v vseh bizantinskih pokrajinah, so trakijska meja z Bolgarijo na zahodu in meja proti Arabcem in pozneje proti Seldžukom na vzhodu, v Mali Aziji bile najvažnejši predeli, ki so bili kolonizirani ne samo z Armenci in Slovani temveč tudi z Bizantinci, Perzijci, Sirijci, Turki, Pečenegi, pavlikijanskimi heretiki in drugimi.

Po globoki notranji krizi v XI. stoletju in po barbarskih vpadih na Balkan, predvsem po prodoru Turkov Seldžukov v Malo Azijo, se je začela nova doba. Kolonizacijsko politiko iz dobe od VII. do IX. stoletja, značilno po stratiotskih naselitvah, so izvajali še naprej, vendar sporadično in v veliko manjši meri, skoraj izjemoma, veliko važnejše pa je, da je prenehala biti del kompleksnega sistema vojaških in administrativnih ukrepov. Ljudstva so še vedno naseljevali z ukrepi, ki so po obliki spominjali na stari način, vendar so bili pogoji, pod katerimi so se izvajali, pogosto popolnoma drugačni. Za XI. in XII. stoletje je značilno, da so bili ukrepi večinoma samo protiukrepi, ki naj bi preprečili zunanjo nevarnost: taki so bili kolonizacijski ukrepi cesarjev iz dinastije Komnenov v Mali Aziji. Za dobo, ki je sledila Komnenom, se ne more reči, da je bizantinska vlada nadaljevala sistematično kolonizacijsko politiko. Največkrat je šlo

za posamezne ukrepe, ki so imeli stare nazive, niso pa mogli zaustaviti propada bizantinske države.

IZBRANA LITERATURA

- V. G. Vasiljevskij, Vizantija i Pečenegi, Trudy I (1908), 1—175;
 K. I. Amandos, Mardaitai, Hellenika 5 (1932), 130—136;
 D. Rasovskij, Pečenegi, Torki i Berendei na Rusi i v Ugrii, Seminarium Kondakovianum 6 (1933), 1—66;
 G. Stadtmüller, Landesverteidigung und Siedlungspolitik im oströmischen Reich, Forschungen und Fortschritte 33 (1934), 404—405;
 E. Honigmann, Die Ostgrenze des byz. Reiches von 363 bis 1071 nach griechischen, arabischen, syrischen und armenischen Quellen (Corpus Bruxellense Hist. Byz.), Bruxelles 1935;
 G. Stadtmüller, Oströmische Bauern- und Wehrpolitik, Neue Jahrbücher für deutsche Wissenschaft 13 (1937), 421—438;
 A. Bon, Le Péloponnèse jusqu'en 1204, Paris 1951;
 P. Lemerle, Invasions et migrations dans les Balkans depuis la fin de l'époque romaine jusqu'au VIIIe siècle, Revue historique 211 (1954), 265—308;
 H. Ahrweiler, L'Asie Mineure et les invasions arabes (VIIe—IXe siècles), Revue historique 461 (1962), 1—32;
 R. Jenkins, Byzantium and Byzantinism, Lectures in Memory of Louise Taft Semple, Cincinnati 1963, 29—32;
 G. Ostrogorsky, Geschichte des byz. Staates, München 1963;
 N. Garsoïan, The Paulician Heresy, The Hague-Paris 1967;
 P. Diaconu, Les Petchénegues au Bas-Danube, Bucarest 1970;
 C. P. Kyrris, Military Colonies in Cyprus in the Byzantine Period: Their Character, Purpose and Extent, Byzantinoslavica 31 (1970), 157—181;
 Sp. Vryonis, jr., The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamisation from the Eleventh through the Fifteenth Century, London 1971.
 P. Charanis, Studies on the Demography of the Byzantine Empire, Collected Studies, London 1972, vsebuje sledeče članke:
 Ethnic Changes in the Byz. Empire in the Seventh Century (1959),
 The Transfer of Population as a Policy in the Byzantine Empire (1961),
 Some Remarks on the Changes in Byzantium in the Seventh Century (1963),
 The Armenians in the Byzantine Empire (1961),
 The Chronicle of Monemvasia and the Question of the Slavonic Settlements in Greece during the Middle Ages (1949),
 Nicephorus I., the Savior of Greece from the Slavs (810 A. D.) (1946),
 On the Slavic Settlement in the Peloponnesus (1953),
 Hellas in the Greek Sources of the Sixth, Seventh and Eight Centuries (1955),
 The Slavic Settlement in Byz. Asia Minor in the XIIIth Century (1948);
 R. Grousset, Histoire de l'Arménie, Paris 1973;
 N. Oikonomidès, Vardariotes — W. l. nd. r — V. n. nd. r: Hongrois installés dans la vallée du Vardar en 934, Südostforschungen 32 (1973), 1—8;
 A. P. Každan, Socialnyj sostav gosподstvuščego klassa Vizantii XI—XII vv., Moskva 1974;
 M. Graebner, The Slavs in Byzantine Population Transfers of the Seventh and Eighth Centuries, Etudes balkaniques 1 (1975), 40—52;
 J. Ferluga, Byzantium on the Balkans. Studies on the Byzantine Administration and the Southern Slavs from the VIIth to the XIIth Centuries, Amsterdam 1976;
 G. Dagron, Minorités ethniques et religieuses dans l'Orient byzantin à la fin du Xe et au XIe siècle: L'immigration sirienne, Travaux et Mémoires 6 (1967), 177 sqq.;
 R.-J. Lilie, Die byzantinische Reaktion auf die Ausbreitung der Araber. Studien zur Strukturwandlung des byz. Staates im 7. und 8. Jahrh. Diss. München 1976 (Miscellanea Byzantina Monacensia 22);
 G. Dédéyan, L'immigration arménienne en Cappadoce au XIe siècle, Byzantion 45 (1976), 41—117;
 J. Ferluga, Quelques problèmes de politique byzantine de colonisation au XIe siècle dans les Balkans, Byzantinische Forschungen 7 (1979);
 P. Lemerle, The Agrarian History of Byzantium from the Origins to the Twelfth Century, The Sources and Problems, Galway 1979;
 H. Kennedy, Arab Settlements on the Byzantine Frontier in the Eighth and Ninth Century, Yayla 2 (1979), 22—24;

- V. Tapkova-Zaimova, Byzance et les Balkans à partir du VIe siècle. Les mouvements ethniques et les Etats, London 1979;
- J. F. Haldon, Recruitment and Conscription in the Byz. Army. A Study of the Origins of the Stratiotika Ktemeta, Wien 1979;
- V. Beševliev, Die protobulgarische Periode der bulgarischen Geschichte, Amsterdam 1980;
- J. Ferluga, Vizantijske vojne operacije protiv Ugarske u toku 1166. godine, Zbornik radova Viz. Instituta 19 (1980), 157—165;
- J. Ferluga, Gli Slavi del Sud ed altri gruppi etnici di fronte a Bisanzio, Spoleto 1983 (Settimane di studio del Centro italiano di studi sull'alto medioevo XXX), 303—343;
- J. Ferluga, Untersuchungen zur byz. Ansiedlungspolitik auf dem Balkan von der Mitte des 7. bis zur Mitte des 9. Jahrh. s, Zbornik radova Viz. instituta 23 (1984), 49—61.
- Thirteenth International Congress of Byzantine Studies. Main Papers XIV: P. Charanis, Observations on the Demography of the Byzantine Empire, 1—19.
- Actes du XIVe Congrès international des études byzantines, Bucarest 1974, I: E. Stanesco, Byzance et les pays roumains aux IXe—XVe siècles, 393—431, II: V. Tapkova-Zaimova, Les Bulgares et la situation politique et ethnique au Bas-Danube pendant la seconde moitié di XIe s., 615—619.
- XVe Congrès international d'études byzantines. Rapports et co-rapports. Athènes 1976. I. Histoire. 2 Composition et mouvement de la population dans le monde byzantin: H. Bartikian, Migracija Armjan v XI veke: Pričiny i posledstviya;
- Sp. Vryonis, Patterns of Population Movement in Byzantine Asia Minor 1071—1261;
- D. Angelov, Zusammensetzung und Bewegung der Bevölkerung in der byzantinischen Welt;
- P. Charanis, Composition and Movement of the Population in the Byzantine World, 1071—1261;
- E. Stanesco, La population vlaque de l'empire byzantin aux XIe—XIIIe. Structures et mouvement.
- Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije, I—IV, Beograd 1955—1971. Constantine Porphyrogenitus, De administrando imperio, Vol. II, Commentary by F. Dvornik in dr., London 1962.
- Lexicon des Mittelalters, München und Zürich 1983, II:
- J. Koder, Byzantinisches Reich. A. Geographische Grundlagen, coll. 1227—1238;
- J. Ferluga, Byzanz und das südöstliche Europa, coll. 1275—1294;
- G. Weiss, Byzanz und seine östlichen Nachbarn. Die Ostgrenze des Reiches, coll. 1314—1327.

Riassunto

LA POLITICA DI COLONIZZAZIONE DEL GOVERNO BIZANTINO DAL VII AL XIII SECOLO

Jadran Ferluga

La politica di colonizzazione bizantina non è stata fino ad oggi studiata nel suo complesso nè le è stata consacrata un'esauriente monografia. Questo importante tema, scriveva ancora qualche anno fa il grande maestro degli studi bizantini Paul Lemerle, non ha ancora uno studio speciale quale meriterebbe. A mia conoscenza se ne sono occupati in uno o più articoli Charanis, Vryonis, Stadtmüller, Oikonomides, Zasterova, Kennedy, Bartikian, Angelov, Ferluga ed altri. Da ricordare è anche che uno dei temi centrali del XV° congresso internazionale di studi bizantini, tenutosi ad Atene nel 1976, portava il titolo «Composizione e movimenti della popolazione nel mondo bizantino», ma solo per l'epoca dal 1071 al 1261.

Non mi pare qui possibile, nè è necessario, fare la storia degli avvenimenti concernenti la colonizzazione od il trasferimento di popoli, tribù, parti di essi o di gruppi della popolazione dalle loro sedi in nuove. Mi limiterò, quindi, in questo riassunto, di ridare le conclusioni che per il momento non possono essere ancora considerate definitive.

In primo luogo si può constatare che il governo bizantino ebbe una sua politica di colonizzazione durante tutta l'esistenza dell'Impero ma che essa differì tanto per le sue caratteristiche quanto per intensità da epoca ad epoca.

Tutti si accordano che i motivi militari ebbero un ruolo prevalente. Non è possibile però separarli nettamente dagli altri motivi poichè essi non erano gli unici e l'effetto loro dipendeva sempre da molti altri elementi ed aspetti.

Le fonti fanno risaltare soprattutto i motivi militari. Il permesso di insediarsi su territorio imperiale nei secoli IV e V e nell'XI, concesso alle popolazioni barbare basava sul punto di vista che questi popoli avevano da combattere per lo stato romano rispettivamente bizantino (Goti, Peceneghi). Gli insediamenti degli stratioti dell'organizzazione tematica furono la base del nuovo esercito che per ben quattro secoli fu uno dei pilastri dello stato bizantino; trasferendo in nuove sedi popoli o gruppi od unità militari irrequiete il governo sperava da una parte di pacificare le regioni di provenienza e dall'altra di addurre nuove forze alle truppe stazionate nelle nuove province (così per es. furono trasferiti Armeni dalle regioni armene in Anatolia o Tracia o Slavi dai Balcani in Bitinia).

Il governo bizantino applicava nella lotta per l'ortodossia e quindi per l'ideologia imperiale il trasferimento di eretici convinto di risolvere così il problema. Il caso più noto è quello dei Pauliciani che però alla fine fallì; insediati al confine con la Bulgaria i Pauliciani assieme con altri eretici dualisti ivi insediati divennero i maestri degli eretici dualisti Bogomili nei Balcani.

Insediamenti e trasferimenti dovevano dare anche risultati sul piano culturale e politico. Il governo bizantino si riprometteva che nelle regioni recentemente conquistate i coloni provenienti dalle vecchie province dell'Impero avrebbero facilitato e accelerato un avvicinamento culturale e linguistico, avrebbero cioè contribuito alla «bizantinizzazione», per es. in Macedonia o in Armenia, o alla «ribizantinizzazione» per es. in molte regioni balcaniche particolarmente in Grecia.

Considerazioni economiche esercitarono certamente un forte influsso sulle decisioni del governo bizantino. Il sistema dei temi che poggiava sull'istituzione degli stratioti portò alla formazione di un esercito che non dipendeva più dal soldo del governo; questo fu anche il caso con molti popoli o tribù barbare nonché gruppi che durante quasi tutta l'esistenza dell'Impero furono insediati in varie province bizantine e che non venivano pagati in nomismi ma avevano ricevuto per il loro sostentamento intere regioni o appezzamenti di terreno. Sui beni stratiotici, inoltre, aumentò la produzione e con essa in generale la prosperità del paese. Accanto ai beni degli stratioti si sviluppò la piccola proprietà spesso coltivata dal secondogenito o terzogenito dello stratiota ed il governo riconobbe apertamente in più occasioni che i trasferimenti avevano avuto luogo onde portare in una regione contadini laboriosi ed abili marinai od in genere nuova mano d'opera — così per es. a Cipro e a Cizico.

Aspetti politico-sociali ebbero sempre e dappertutto un ruolo di grande importanza. Con i trasferimenti veniva cambiata la struttura economica, in parte quella etnica, spesso quella religiosa come anche quella sociale di ambedue le zone, tanto di quella d'origine dei coloni quanto di quella dove erano le loro nuove sedi. Se i cambiamenti avvenuti nella regione di provenienza dei coloni si possano definire come «destrutturizzazione» nel senso che era stata distrutta o radicalmente cambiata la struttura tipica per la regione non saprei affermare ma si pensi per es. alla nuova situazione sociale degli Slavi rimasti nei Balcani dopo i grandi trasferimenti del VII ed VIII secolo per lo meno nelle regioni più colpite. Dal punto di vista sociale mi pare però che il governo bizantino trasferì quasi sempre con ben chiare intenzioni gli appartenenti al più alto strato sociale, i potenti, i «dinati» delle fonti bizantine, i grandi signori feudali, dalle loro regioni d'origine nell'interno dell'Impero o in lontane province di frontiera. Ricordo qui la politica di Basilio II verso i grandi signori dell'Impero di Samuele spediti fino nel Caucaso mentre i governatori delle nuove province balcaniche provenivano dall'Asia Minore. Il governo bizantino non li rovinava economicamente e non li degradava socialmente, anzi assegnava loro spesso alti posti di governo e latifondi ma li privava della loro base, li allontanava dal loro popolo e questi rimaneva senza la sua nobiltà. Bisogna però tener presente che le conseguenze di una tale politica divennero manifeste più tardi, anzi molto più tardi, spesso appena in epoca moderna.

Ricordiamo ancora in breve certi aspetti che non sono da sottovalutare. Il governo bizantino si trovò obbligato ad accogliere popoli o gruppi di popolazioni in fuga davanti a nemici e che erano stati costretti ad abbandonare le loro primitive sedi ed in simili casi esso ricorse spesso alla politica di colonizzazione. Tale fu il caso degli Slavi che fuggirono dalla Bulgaria nell'VIII secolo, di Armeni che si mettevano in salvo davanti agli Arabi ed ancora di Bizantini che erano stati cacciati dalle loro dimore dai Turchi Selgiucidi dopo la battaglia di Manzikert nel 1071.

Dal punto di vista cronologico si può constatare che la politica di colonizzazione ha avuto uno sviluppo abbastanza saltuario nei vari periodi anche se non manca una certa continuità di concezione, almeno fino all'inizio del XIII s.

L'epoca tardo romana è caratterizzata da insediamenti di popoli, per es. Goti, il che era di fatto solamente un espediente dovuto alla difficile situazione interna. Con Giustiniano I, dunque nel secolo VI, le misure di colonizzazione ottennero un nuovo carattere: popoli, tribù, piccoli e grandi gruppi furono insediati in varie parti dell'Im-

pero e questo processo non fu più interrotto fino all'XI secolo. Le misure concernenti gli insediamenti e la colonizzazione introdotte da Giustiniano I e dai suoi immediati successori furono sistematicamente applicate a partire dal secolo VII. Armeni, sia in massa sia in gruppi ma anche individualmente furono i più inclini a trasferirsi e non c'è epoca in cui non si sente parlare di loro o che abbiano abbandonato le loro residenze per trasferirsi nello Impero o che, coll'avanzare della frontiera verso Oriente, fossero colonizzati in altre località. Durante i secoli VII ed VIII ma anche in parte del IX gli Slavi erano la massa dei coloni. Mentre gli Armeni venivano sparpagliati ed inviati in tutte le parti dell'Impero in particolare però in Tracia, Anadolia e Cilicia gli Slavi furono quasi esclusivamente trasferiti dalla penisola balcanica nel cuore dell'Asia Minore. Astraendo dalle misure generali di colonizzazione praticate in tutti i temi la frontiera trase verso la Bulgaria in Occidente e quella microasiatica in Oriente verso gli Arabi e più tardi i Selgiucidi furono le principali regioni colonizzate dal governo bizantino non solo con Armeni e Slavi ma anche con Bizantini, Persiani, Siri, Turchi, Peceneghi, eretici Pauliciani ed altri.

In seguito alla profonda crisi interna dell'XI secolo ed alle invasioni barbariche (Peceneghi, Uzi, Cumani) nei Balcani, in particolare in seguito all'avanzata dei Turchi Selgiucidi in Asia Minore, si iniziò una nuova epoca caratterizzata da nuovi sviluppi. La politica di colonizzazione dell'epoca dal VII al IX secolo, tipica per gli insediamenti strategici, continuò ad essere applicata ma sporadicamente ed in misura di gran lunga minore, quasi eccezionalmente, ma forse ancora più importante è che essa cessò di far parte di un sistema complesso di misure militari ed amministrative. Popoli furono ancor sempre insediati con provvedimenti che nella forma ricordavano quelli vecchi ma le condizioni nelle quali venivano applicati erano spesso del tutto cambiate. Caratteristico è per l'XI e XII secolo che la gran parte delle misure applicate erano di fatto solo delle contro-misure per parare il pericolo esterno; così le misure di colonizzazione degli imperatori della dinastia dei Commeni in Asia Minore di fronte ai Turchi. Per l'epoca che seguì a quella dei Commeni non si può più parlare di continuità nella politica di colonizzazione bizantina; si trattò il più spesso di misure isolate, che portavano vecchi nomi, ma che non poterono arrestare la decadenza dell'Impero bizantino.

Na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije (oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/1, telefon (061) 332 611, int. 210) lahko naročite še nekaj letnikov predhodnika »Zgodovinskega časopisa« — revije »Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo«. V Glasniku je objavljena vrsta razprav, ki so še danes ohranile svojo znanstveno vrednost. Vsem ljubiteljem zgodovinskega branja, posebej pa še raziskovalcem naše zgodovine zato priporočamo, da si omislijo komplet dostopnih števil »Glasnika Muzejskega društva za Slovenijo« (GMDS).

Cene so razprodajne in so za posamezne številke naslednje:

GMDS 1/1919-20 — 200 din	GMDS 16/1935, št. 3-4 — razprodan
GMDS 2-3/1921-22 — razprodan	GMDS 17/1936 — razprodan
GMDS 4-6/1923-25 — 200 din	GMDS 18/1937, št. 1-2 — razprodan
GMDS 7-8/1926-27 — 300 din	GMDS 18/1937, št. 3-4 — razprodan
GMDS 9/1928 — razprodan	GMDS 19/1938, št. 1-2 — razprodan
GMDS 10/1929 — razprodan	GMDS 19/1938, št. 3-4 — razprodan
GMDS 11/1930 — razprodan	GMDS 20/1939 — 2000 din
GMDS 12/1931 — razprodan	GMDS 21/1940 — razprodan
GMDS 13/1932 — razprodan	GMDS 22/1941, št. 1-2 — razprodan
GMDS 14/1933 — razprodan	GMDS 22/1941, št. 3-4 — 300 din
GMDS 15/1934 — razprodan	GMDS 23/1942 — 600 din
GMDS 16/1935, št. 1-2 — razprodan	GMDS 24/1943 — 400 din
	GMDS 25-26/1944-45 — 300 din

Kazalo k zgodovinskim publikacijam Muzejskega društva za Slovenijo velja 800 dinarjev.

Člani slovenskih zgodovinskih in muzejskih društev imajo na navedene cene 25-odstotni popust, študentje pa 50-odstotni popust. Za nakup kompleta GMDS odobravamo poseben popust. Za naročila iz tujine zaračunamo 60-odstotni pribitek in dejanske poštne stroške.